

ВЕЛЕГЛАСНИЯТ ИСАИЯ – ДОМЕСТИК ИСАИЯ?

Тодор МОЛЛОВ (Велико Търново)

*На Росен и Константин –
с благодарност за „Белчинската следа“!*

На една от годишните конференции на Асоциация „Онгъл“ (2011 г.) доц. Елена Коцева (Кирило-методиевски научен център – БАН, София) изложи вкратце някои свои наблюдения, онасловени „Кой е Исаия Велегласни“. По време на обсъждането тя отбеляза, че по този въпрос повече информация би могъл предложи скромният автор на тия редове, вероятно и защото преди време (Моллов 1997: 151–154) бях допуснал, че името е късен спомен за един от авторите на старобългарските историко-апокалиптични съчинения от края на XI или самото начало на XII век. Следващите редове считам за изпълнен приятен дълг към винаги сърдечната и отзивчива Елена Коцева.

1. „Исаия Велегласни“ се споменава сред други южнославянски светци в „Славословие“ от Требник и месецослов от 30-те години на XVIII в., открит в село Белчин, Самоковско (НБКМ, № 624/190, л. 375-б). Според проф. Беньо Цонев ръкописът е сръбска редакция, но писмото му „напомня някои рилски ръкописи“ (Цонев 2/1923: 138–142; там той посочва и приписката на преписвача, датирана от март 1737 г.). Ето и текста на Славословието по Белчинския Требник:

Ва молку и похвалу стхъ сръбскихъ просвѣтителъ и насѣтакникъ Сѹмленова Мироточиваго и Савку шѣрцинаго и ст҃аго Краля Милостина иже ка Софии и ст҃аго краля Стефана иже на Дечанихъ и младаго ц҃ра зреша иже ка Породини, иже ѿ своихъ зѣниъ вѣсть ⚡ и Яревинна Пекскаго, Иваникина Давичкаго и Петѣра Корншкаго ⚡ и иже на вѣлгарецѣи зѣман четирѣи звѣзди проснѣвшии: Ивана Рилскаго и Прохода Пшинскаго, Иваникина Сирадановскаго и Исаю Белгласнаго ⚡ и ст҃ихъ новоиваникиныхъ четирѣи звѣзди проснѣвшии на Фрошкон гори ка последнаи кралина: Мажѹма Деспота, Стефана Деспота, Ивана Деспота и господки майки ихъ: Ангѣли и и касѣхъ ст҃ихъ. (Цонев 2/1923: 138–142).

Подобни Славословия са известни и по други преписи, предимно от XVII—XVIII в., локализиращи в ареала на възстановената след 1557 г. Печка патриаршия.

2. Владимир Ламански посочва едно Славословие в края на сборник от XVII в., сръбска редакция (неуточнена сбирка, № 25, л. 222). В началото му се споменават Антоний, Евтимий, Сава и Онуфрий, Атанасий Атонски и Петър Атонски, след които се добавя:

въ мѡлбѡу и похвалѡу свѣтѣхъ дѣ. звѣзди иже въ послѣднѣхъ вѣкѣхъ просѣахшѣ, Прохѣра Пиннѣскаго, Іоакима Сѣрандопорскаго, Иларіѡна Милѣвѣнскаго и Гавріѡла Аженѡвскаго и свѣтѡго шѣца нашѣго въ Сѡеоговскою гору постигшихъ сѧ. (Ламанский 1864: 122—123; същият текст е препечатан и от архиеп. Филарет Черниговски в труда му за южнославянските светци — Филарет 1883: 389).

3. През 1901 г. Любомир Стоянович отбелязва друго Славословие в сборник на Белградската библиотека, № 107 (25), сръбска ред. от 2 пол. XVII в. (нач.: „Въ славу иже въ Троице славимому“). След изреждането на различни светци завършва:

Въ мѡлбѡу и похвалѡу свѣтѣхъ дѣ. звѣзди иже въ послѣднѣхъ вѣкѣхъ просѣахшѣ Прохѣра Пиннѣскаго, Іоакима Сѣрандопорскаго, Иларіѡна Милѣвѣнскаго и Гавріѡла Аженѡвскаго и свѣтѡго шѣца нашѣго въ Сѡеоговскою гору постигшихъ сѧ. (Стојановић 1901: 180, № 107 (25), л. 220об.).

4. През 1876 г. Милош Миличевич публикува текста по ръкопис, открит от него в църквата на село Ябланица в Църноречки окръг; тя съдържа само Славословието („Слава, егда напишють у славу“) и била преписана през 1774 г. от Радосав Радоевич („повезач от Печ“) в манастир, чието име Миличевич не успял да разчете.

5. Десет години по-късно, през 1886 г., същото славословие е публикувано и от Иван Ястребов, руски консул в Призрен, който твърди, че през 1871 г. го е преписал от ръкопис, открит в Гниляне, Изг. Косово. Публикуваме текста по изданието на Ястребов с разночетения по Миличевич (с наклонена черта разграничаваме отделните светителски групи):

Во славу иже во Троице славимому Господу Иисусу Христу нашему Богу во премногия молби и молени пресвятей и пречистой и преблагословеней славней Владичици нашея Богородици и приснодевы Марии. Силою честнаго и животворящего Креста; / Во славу и похвалу честнаго и славнаго пророка предтечи и крестителя Йована. И св. славныхъ пророковъ Моисеа Боговидца и Аврона, Илия и Елисеа, Давида и Есеа. И св. три отроковъ и Даниила пророка и всехъ святыхъ пророковъ; / Во славу и похвалу четири евангелиста Матея, Марка, Луку и Йована проповедниковъ божественная благовестия Христова; / Во славу и похвалу стыхъ

славныхъ и всехвалныхъ апостоль Петра и Павла и всехъ св. апостоль; / Во славу и похвалу иже во святыхъ отецъ нашихъ святителей Василия великаго, Григория Богослова и Йоанна златоустаго, Афанасия и Кирила, иже во святыхъ отца нашего Николая архиепископа мирликийскаго и великаго чудотворца; / Во славу и похвалу Петра, Алеѣна, Йоны и Филипа московскихъ. Никити епѣскопа новгородскаго чудотворца; / Во славу и похвалу иже во святыхъ отца нашего Саввы, архиепископа сербскаго и всехъ св. святителей; / Во славу и похвалу св. апостола первоученика и архидиакона Стефана; / Во славу и похвалу св. великихъ мучениковъ Огняна, Димитрия, Феодора Тирона и стратилата и всехъ святыхъ мучениковъ и моучениць Фекли, Варвари, Кирияны, Ефимии, Параскевы и Екатерины; / Во славу и похвалу преподобныхъ и Богоносныхъ отецъ нашихъ Антония, Евфимия, Савы, Онуфрия, Афанасия афонскаго, Антония и Феодосия печерскихъ. Сергия Радонежскаго, Варлаама хутинскаго и всехъ преподобныхъ отецъ и преподобныхъ матере Пелагеи, Феодосии, Афанасии, Феврони, Феодули, Богоносныхъ Марии египтянини; / Во славу и похвалу, святыхъ чудотворцевъ и безсребрениковъ Козми и Дамяна, Кира и Йоанна, Пантелеймона и Ермолаа и всехъ безсребрениковъ; / Во славу и похвалу святыхъ тии (318) отецъ нашихъ иже въ Никеи собравшимся и Арию безоумнаго низложише и намъ законъ и православие утвердивше; / Во славу и похвалу святыхъ сербскихъ и поморскихъ учителей и просветителей Симевна и святителя Савы и Арсения и Никодима; / Во славу и похвалу четири звезды просиявши во последня времена во сербской земли и болгарской Илариона меглинскаго (Мегленскаго — Мил.), Йоакима осоговскаго, Йоанна рильскаго (Хрилскаго — Мил.), Прохора пшенскаго (Пшинскаго — Мил.), Петра коришскаго (Коришскаго — Мил.), Йоаникия девическаго чудотворца; / Во славу и похвалу св. славнаго во царе и во моученице Краля Стефана, иже въ Дечани. И св. младаго царя Уроша иже въ Неродимле. Святаго и славнаго въ моученице княза Лазара иже въ Раванице; / Во славу и похвалу святаго краля Милоутина иже въ Софии; / Во славу и похвалу св. новоявлени (светих новоявленныхъ — Мил.) деспоть иже во подкрилие Фроушкой гори архиепископа Маѣма, деспота Стефана, деспота Йоана и блажене госпоже Ангелине и светаго Имерек, и святыхъ праведныхъ Богоутецъ Йоакима и Анны и всехъ святыхъ отъ века благому Богу угодившихъ, во долгоденствие и животь и здравие нашему пощеному господину домаѣнну благороднейшему (имя рекъ) многая лета, многая лета, многая лета! (Милићевић 1876: 883—885; = Ястребов 1886: 23—25; = Ястребов 1889: 14—15).

6. През 1923 г. Беню Цонев въвежда още едно Славословие по Требниче от края на XVIII в., без посочено място на откриването, доставено от С. Стрезов през 1914 г. (НБКМ, № 625/284; Цонев 2/1923: 142—143). В него, след като се изреждат всички други светини, продължава:

Во славу и во чѣсть въ мѡлву и въ похвалѣ стѣхъ бѣгочестивыхъ и хѣстолюкиныхъ цѣри православныхъ царѣ Константина и матѣри нѣго Елини и стѣго бѣгокнчаннаго краля Анастѣина иже въ Софїи иже глаголю въ раце превикатѣ и до нѣнѣ чѣдоудѣствуетъ, наречанаго во бѣгочестїи Стефана и прочїи стѣхъ иже во бѣгочестїи царствовавшихъ. ∴ Во славу и во чѣсть въ мѡлву и въ похвалѣ стѣхъ личниковъ Георгїа новарѣ иже во Бредѣ градѣ за хѣта пострадавшїи. ∴ И стѣго личника Николаа новарѣ иже въ томъ градѣ пострадаващаго. ∴ И стѣго великоличника Гѣоргїа Кратовски, иже въ Софїи за хѣта пострадавшїа. ∴ Во славу и во чѣсть въ мѡлву и въ похвалѣ стѣхъ придвнхъ и вѣносныхъ оцѣ нашихъ, иже постѡла и мѣткою нѣго вѣрогродивши. Фѡдосїа, Еїѡанїа, Саввы... ∴ И придвнанаго и вѣноснаго оца нашихъ Іѡанна Рилскаго и Іѡакїма Дѣвическаго и Петра Бѣрическаго и Іѡакїма Саранданолскаго и Гаврїла Лѣновескаго... (л. 106—14а).

Без да предава всички възгласи до края, Б. Цонев отбелязва заключението, според което славословието е за здравето на домакина и неговото семейство. (Цонев 2/1923: 142—143)

7. През 1983 г. проф. Джордже Трифунович публикува Славословието по препис от третата четвърт на XVII в. (Музей на сръбската православна църква в Белград, сбирка на Р. Груич, № 3.1.107, л. 308—308об.). В него се споменават 24 светци, групирани по агиоложки тип и по териториален принцип, а групата на постниците се представя чрез известната българска четворка — Прохор Пчински, Иван Рилски, Йоаким Осоговски и Гавриил Лесновски (Трифунович 1983: 90).

8. През 2005 г. отново проф. Джордже Трифунович публикува друго Славословие по препис от началото на XVIII в. (Патриаршеска библиотека в Белград, № 17, л. 171—172об) (Трифунович 2005: 106—112). В него Славата се разполага почти веднага след препис на Посланието на Йоан Кантакузин до Доместик Исаия (между тях стои само един кратък списък на сръбските архиепископи, л. 169—170, последният от които е датиран през 1711—1712 г.). И тук големият брой споменати светители се разделя на групи (което се среща и в други преписи от XVIII в.), между които са и преподобните и богоносни отци-постници — сред тях е и блокът от българските анахорети Иларион Мъгленски, Прохор Пчински, Иван Рилски, Йоаникий Девички и Петър Коришки. В отделна група се споменават славните пророци Илия, Елисей, „Исаия Велегласни“ и „Мойсей

Боговидец“. Следващата група е на сръбските владетели (Стефан Първовенчани, Урош Втори Драгутин, Драгутин, княз Владислав, младия цар Урош и княз Лазар), след които се упоменава групата на Бранковичите, почитани на Фрушка гора („на последния времена, светосиятелни звезди просиявши“ — Максим владика, Стефан деспот, Йован деспот, Ангелина госпожа), към които е добавен Стефан Щилянвич. Като разглежда всички факти около утвърждаването на някои от култовете на сръбските светци и съдбата на техните мощи, проф. Трифунович предполага, че Славата възниква на Фрушка гора след 1557 г. (възстановяването на Печката патриаршия) и преди края на XVI в., когато по неясни причини образите на Петър Коришки и Йоаникий Девички изчезват от стенописните програми на църквите и манастирите в ареала на тази патриаршия. Около век по-късно, през втората половина на XVII в., в Славата са добавени имената на светците от рода на Бранковичите, както и това на Стефан Щилянвич (според Трифунович, това става преди 1688 г. — изнасянето на мощите на Бранковичите от ман. Крушедол; през 1687 г. от фрушкогорския ман. Шишатовач са изнесени и мощите на св. Стефан Щилянвич).

* * *

Макар изреждането на южнославянски светци да е по-често срещано в месецословите след XIV в. (а чрез митрополит Киприан те навлизат и в руските месецослови от иерусалимски тип), прототипът на нашето Славословие най-вероятно се е формирал след 1492 г. от Рождество (7000 г. от Сътворението). Преодоляването на повратната точка доказало грешната вяра на ония, които настоявали, че цялото Божие творение ще приключи окончателно своето съществуване, като потвърдило есхатологичния оптимизъм на ония, които настоявали, че на света ще бъде даден шанс за „ново начало“ (Шиваров 2004: 586). След превземането на Константинопол византийските богослови неизбежно очаквали 1492 г. като реален и абсолютен свършек на света, докато горчивият „исторически“ опит на българската патриаршия от подобни очаквания (6500 от Сътв. = 992 от Рожд., 6550 от Сътв. = 1042 от Рожд., и 6600 от Сътв. = 1092 от Рожд.) я направил изразител на оптимистичната идея, че ще има „ново време“ и „ново начало“ — тъкмо в този момент възраснала и ролята на етнично „своите“ застъпници пред Бога...

Сравняването на известните ни преписи на Славословието подсказва, че те стъпват върху изходен текст, в който е имало поне три устойчиви блока от светци застъпници. Обикновено в първия са сръбските светци от XII до XIV в. (Стефан Неман — св. Симеон Мироточиви; св. Сава;

св. Стефан Милутин, Стефан Дечански, Стефан Урош, Лазар)¹. Съставителят на първото Славословие обаче знае факта, че мощите на сръбския крал Милутин вече лежат в София (присъства в преписите от Белчин, на Миличевич-Ястребов, и в НБКМ, № 625/284), което датира появата на текста най-общо след 1460 г.² Като втори блок стоят светците отшелници от т.нар. Велика Рилска четворка (с характерното клише „четири звезди, просияли в последно време“) — Иван Рилски, Прохор Пшипски, Йоаим Осоговски/Сарандапорски и Гаврил Лесновски; към тях понякога се прибавят и двамата „косовски“ светци Йоаникий Девички и Петър Коришки. Споменатото клише за „звезди, просияли в последно време“ се преизползва и в последния блок, който изрежда „новоявилите се четири звезди, просияли на Фрушка гора в последните времена“ от рода Бранковичи — „и стїхъ новоацленихъ четїри звезди просиявшихи на Фрошон гори ка последнаа вранина: Маѳїма Деспота, Стефана Деспота, Ивонна Деспота и господжи майки ихъ: Ангели и и касїхъ стїхъ.“ — Белчински; „Во славоу и похвалоу св. новоявлени (светих новоявленных — Миличевич) деспоть иже во подкрилие Фроушкой гори архиепископа Маѳїма, деспота Стефана, деспота Йоана и блажене госпоже Ангелине“ — Миличевич-Ястребов). Споменатите са: Стефан, наричан и Слепия (поч. 1476 г., канонизиран 1484 г.); съпругата му Ангелина (поч. 1520 г., канонизирана 1523 г.) и техните синове деспот Йован Бранкович (поч. 1502 г., канонизиран през 1505 г.) и деспот Георги (Джордже) Бранкович (поч. 1516 г.; канонизиран 1523 г.). В Славословието деспот Георги е упоменат с монашеското си име Максим („Максим Деспот от Фрушка гора“) — известно е, че той се замонашва и през 1498 г. бил ръкоположен за иеродиакон и иеромонах в Купеник (обл. Срем) от софийския митрополит Калевит³. Груповото

¹ Характерно за този блок е неговият неустойчив и динамичен състав; с времето преди него се добавят фигурите на великите отшелници (вер. заради факта, че Славословието е възникнало в монашеска среда), а в покъсните преписи от XVIII в. е прибавен доста дълъг списък и на руски светци (Миличевич, Ястребов).

² Те са пренесени от Косово от софийския митрополит Силват; през 1469 г. са изложени наред с тия на св. Иван Рилски за поклонение в митрополитската църква (иначе лежат в „Св. Неделя“).

³ Съществува мнение, че Калевит бил роднина на Бранковичите, доколкото деспот Лазар Бранкович (чичо на споменатия Георги-Максим) се замонашил под името Калевит (Монеджикова 1946: 51). Известно е, че софийският митр. Калевит е хтиор на стенописите, датирани от 7001 г. от Сътв. (=1493 г. от Рожд.) в Кремиковския манастир „Св. Георги“ (Монеджикова 1946: 51; Кирил 1989: 87–100; Хаджиев 2000: 66–70). Това е важно за нашата теза с оглед на идеята за обновяването на света след очаквания

почитане на Бранковичите започва след падането на Белград през 1521 г., когато през 1523 г. мощите на четиримата били пренесени в манастир Крушедол във Фрушка гора, където престояли (с малко прекъсване през размирената 1688 г.) до 1716 г. (тогава те били изгорени от турците заедно с целия манастир).

Според проф. Дж. Трифунович Славата е имала две версии. Първата е съставена в началото на XV век от светогорски книжовник, който преди това е бил монах в един от манастирите (Милешево и/или Давидовица) в областта Дабар, по течението на р. Лима (Трифунович 1983: 86–90), а втората се е появила във Фрушка гора през втората половина на XVI в. (след 1557 г. и преди края на века), след което е преработена през XVII в. (преди 1688 г.).

Изложените наблюдения и съгласуването на достъпните данни обаче дават основание за друго мнение — първоначалният модел на Славословието се появява в периода след разтурянето на Печката патриаршия през 1463 г. и преди възстановяването ѝ през 1557 г., когато при липса на алтернатива нейните църковно-юридически права били по право онаследени от Великата църква на Търновград (през 1346 г. Търновската патриаршия въздига подопечната Сръбска архиепископия в патриаршия), представяна от своите митрополити в София. С нейните грижи за крайните западни (и северозападни) предели може да се обясни и появата на първия блок от възхвали за ранните сръбски светци (владетели и йерарси). Тук е мястото на отбележим, че един от най-ранните текстове, в който се възхваляват колективно Бранковичите (без Ангелина) е „Житие на Георги Нови Софийски“, писано от поп Пейо след 1516 г. и не по-късно от 1523 г. Доколкото поп Пейо специално отбелязва благоуханието, което излъчва гроба на деспот Георги (Максим), твърде възможно е той да знае и за подготовката около неговата (и на майка му) канонизация, която става през 1523 г. Казано с други думи, Софийската митрополия е била много добре информирана за ставащото във Фрушка гора не само защото митрополит Калевит е ръкоположил деспот Георги под името Максим през 1500 г., но и защото вероятно отново софийски митрополит го е канонизирал през 1523 г. (доколкото митр. Калевит умира в 1503 г., това може би е митрополит Нифон).

Тъкмо в Софийската митрополия могат да знаят още един немаловажен факт — че в Осоговския манастир лежи тялото (мощите) на един новопросиял светец, който е бил достатъчно известен, за да бъде включен

свършек, която е актуална и за поп Пейо — в съгласие с нея той реализира програмата си за обновяване на договора на българите с Бога чрез разпознаването на Георги Нови Софийски за светец.

без специални уговорки в Славословието в състава на Великата Рилска четворка под името „Исаия Велегласни“.

Че това не е случайна грешка, личи от поне четири известни ми извора от XVI и XVII в., в които се настоява, че *тълото* на „пророк Исаия“ лежи в Осоговския манастир:

1. Най-ранното е в месецослова към сборника „Различни потреби“, отпечатан във Венеция през 1572 г. от известния Яков Крайков, където под 9 май стои „Пророка Исаіа иже въ горѣ Осоговцѣи“; отделно от тази памет под 16 август се споменава „прѣподобнаго отца нашего Іоакима иже въ горѣ осоговци“ (Атанасов 1980: 131).

2. Около 1621 г. в съчинението си „Палинодия“ Захарий Копистенски прави кратък преглед на балканските православни светци и отбелязва, че в манастира на Йоаким Осоговски се пазят цели мощите на светия пророк Исаия - те благоухаели и били целувани наред с иконите по време на празници (Копистенский 1878; цит. по: Наумов 1993: 12)⁴.

3. Най-общо от XVII в. се датира сведението, че в манастира на българския народен светец Йоаким Осоговски „лежитъ тѣло святаго Исая пророка“ (Стојановић 1890: 30)⁵.

⁴ Според Ал. Наумов почитането на пророк Исаия в Осоговския манастир може би е „в непосредствена връзка“ с цикъла от приписваните му историко-апокалиптични творби от XI в. Може да се предположи, че Захарий Копистенски е имал възможност да използва някое от изложенията на българските манастири към руските царе с молби за финансова и/или материална помощ — тъкмо сред аргументите на подобни молби е естественото място да се приложи списък на важните манастирски центрове и техните светини. В този план не бива да се подценява известието, че през 1585–1586 г. кюстендилският митрополит Висарий Коласийски (от манастира „Благовещение“ при с. Слокощица, Кюстендилско), игуменът на осоговския манастир „Св. Яким“ Гервасий и йеромонах Стефан от Билинския манастир съставят делегация до Москва, за да помолят цар Федор Иванович за помощ при съграждането на пострадалия от земетръс Осоговски манастир (Иванов 1917/1986: 168).

⁵ Константин Иречек смята, че то стои в някакъв сръбски списък на манастири от XVII век (Иречек 1898: 268), докато Йордан Иванов неколкратно го отнася към сборника на поп Василий Драгол от XIII в., в който са и част от старобългарските историко-есхатологични творби (Иванов 1906: 409; Иванов 1925/1970: 163, бел. 2; Иванов 1917/1986: 139). Независимо от разминаването на двамата авторитетни изследователи при атрибуцията на източника той безусловно е съществувал и вероятно се опира на по-стар протограф или манастирско предание.

4. В края на XVII в. (между 1690 и 1699 г.) се появил компилативният историографски труд „О српским царевима и о рату цара турског са царем хришћанским и опустошењу земље српске“, предназначен за княгиня София, сестрата на руския цар Петър I. Авторът му (Атанасий Даскал Сърбин — прозвището е знак за пребиваване в несръбска етнолингвистична среда) твърдял, че в манастира на Йоаким Осоговски лежало тялото на пророк Исаия, пренесено там от цар Стефан Душан след поклонение на Гроба Господен (Трифуновић 1965: 21; срвн. и: Трифуновић 1982).

* * *

И все пак кой е „Велегласният Исаия“, разпознат в Осоговския манастир чрез фигурата на пророк Исаия?

Без съмнение, това не са мощите (или дори част от тях) на известния библейски пророк. Преди години изложих мнението си, че едва ли става дума за реално тяло на пророка, а по-скоро за местно манастирско предание, чрез което се е запазил споменът за т. нар. „български пророк Исаия“ — напълно реална личност, живял през втората половина на XI в. (или в самото начало на XII в.), автор на някои от старобългарските историко-апокалиптични текстове с „умерен“ възглед за Края на света, очакван през 992, 1042 или 1092 г. (Моллов 1997: 151—153). Тогава отбелязах и многозначителното пророчество на св. Йоаким Осоговски (от Житието му) за оптимистичното бъдеще на неговия манастир, което доутвърждава пророческата тема, свързана със светец, почитан в Осоговския манастир⁶.

В светлината на изводите за съставяне на прототипа на Славословието в Софийската митрополия вече може да се предложи една много по-конкретна идентификация за Исаия. Тя произтича и от установения от проф. Б. Цонев факт, че макар Белчинският препис да е направен през 1737 г. в Ниш (от „иеромонахъ Явѣзандаръ постриголь Пѣћанинъ тогѣа викари на Нишъ“), писмото му „напомня някои рилски ръкописи“, както и от факта, че само в него сред реда на българските светци се споменава „Исаия

⁶ Срвн.: „Да знаеш, че в идните дни, когато греховете ще са овладели човешкия род, а православието и благочестието ще са западнали, от насилено на безбожните агаряни много места ще запустеят и ще секне славословието в светите манастири, и много свети тела ще бъдат пренесени от своите обители и ще онаследят други места. Аз обаче се надявам на силата на моя Христос и на пречистата му майка, че моите мощи няма да бъдат пренесени от това място, нито храмът ми ще запустее.“ (Иванов 1931/1970: 415—416; СБЛ 4/1986: 186).

Велегласни⁷. Обединяването на темата за новите (или „обновените“) светци като вече получен знак за етирелигиозна надежда в „Новото време“ (след 1492 г.) и борбата срещу вярващите в абсолютния Край е специфична характеристика на Търновската патриаршия, разпространявана и чрез Софийската митрополия (която включва и Самоковската епархия, респ. с. Белчин). Пренасянето на мощите на св. Иван Рилски през 1469 г. се осмисляло като знак за обединяване на вярващите от цялото етнокултурно землище, и това личи особено ясно в Посланието на Йоан Кантакузин до доместик Исаия, представител на рилската монашеска общност. От един нов прочит на диалога между Кантакузин и Исаия, дело на проф. Анчо Калоянов, става ясно, че в недостигналото до нас изложение (послание или въпроси) на доместик Исаия е имало прикрити упреци към опитите на Кантакузин да се намеси чрез Владислав Граматик в подмяна на аргументите за истинските причини за пренасяне на мощите на св. Иван Рилски в неговата обител (чрез редактиране на първоначалната Рилска повест, дело на участник в пренасянето). В своя отговор (Посланието, датирано ок. 1481 г.) Кантакузин се опитва да убеди своя опонент в неизбежния абсолютен край на света, когато всички православни трябва да се подчинят на отстояваната от него доктрина за единството между император (в случая — турския султан) и патриарх (разбира се — на Константинопол), защото останалите православни църкви, особено подразбиращата се Търновска патриаршия, са греховни и беззаконни (Калоянов 2012а; Калоянов 2012б)⁸. Така доместик Исаия се оказва велегласен⁹ изразител на гледната точка на Великата църква на Търновград и на следващата я монашеска общност в Рилския манастир, а реакцията му срещу редактираната версия на Владислав Граматик го представя като пряк свидетел на пренасянето на мощите. При липса на данни за пребиваването на доместик Исаия в монашеската общност на Рилския манастир преди 1469 г. е допустимо и предположението, че той

⁷ В Славословието от началото на XVIII в., оповестено от проф. Дж. Трифунович през 2005 г., името на „Исаия Велегласни“ е добавено в реда на пророците, което е резултат от „логична“ намеса на редактора (в преписите от XVI—XVII в. липсва блок с имена на старозаветните пророци).

⁸ Използвам случая да благодаря сърдечно на проф. Анчо Калоянов за ценните разговори по представяния проблем, както и за възможността да използвам текста му в ръкопис.

⁹ Епитетът „велегласен“ е характерен за библейския пророк (срви. Проложното житие от Стишния пролог под 9 май — Яцимирский 1921: 247), но той стои косвено и в Посланието на Йоан Кантакузин, където доместик Исаия е сравнен с „тръба гръмогласна“.

е бил новодошъл там, един от участниците в процесията от страна на Търновската патриаршия (впрочем, тъкмо той е имал и специализираните познания да я опише/възпее като автор на първоначалната Рилска поема). Съчетаването на тия професионални умения наред с отстоявания умерен възглед за свършека на света (доказал окончателно правотата си след 1492 г.) закрепил към Исаия епитета „велегласен“ наред с естествените за него „пророчески“ конотации. При тесните връзки на Рилската обител с манастирите на останалите български светци от Великата Рилска четворка е твърде вероятно доместик Исаия да е дочакал края на живота си в Осоговския манастир, където е станал почитана фигура и след смъртта¹⁰.

Внимателният обглед на преписите на Славословията дават основание да предполагаме, че новопросияният в Осоговския манастир Исаия е присъствал не само в Белчинския, но и в други преписи наред със (и отделно от) свети Йоаким Осоговски, но по неясни причини името му твърде скоро е било изтрито или прикрито¹¹, заменено с неутралната формула „нашия свети отец“ (срвн. „Йоаким Сарандапорски ... и нашия свети отец, които постиха в Осоговската планина“ — Ивакима Сарандапорскаго и Исаю Велегласнаго — Белчински; Ивакима Сърандопорскаго ... и сѣго шѣца нашиа въ Осоговскою гору постившихъ — Ламанский; Ивакима Сърандопорскаго ... и светаго шѣца нашиго въ Осоговскю гору поставшихъ — Стојановић). Многозначителен в перспективата на този прочит е фактът, че според проф. Трифунович в преписа от началото на XVIII в. (Патриаршеска библиотека в Белград, № 17) в съседство стоят Посланието на Йоан Кантакузин до доместик Исаия и Славословието с името на „Исаия Велегласни“ (Трифунович 2005: 106). Тази съсредност вероятно отразява старинния състав на ръкописния протограф, съставен от човек, който познава същината на делото на доместик Исаия, заради което след време той е разпознат като български светител.

Протографът на Славословието с упоменаването на „Велегласния Исаия“ е бил оформен скоро след 1523 г., когато при липсата на Печката патриаршия чрез активната роля на Софийската митрополия се установява колективната почит на Бранковичите на Фрушка гора (позната и на поп

¹⁰ Що се отнася до разпознаването на доместик Исай като Исай Сърбина от Жеглиговския манастир (Данчев 1989: 144), „то пренебрегва факта, че за етничното означение чрез „сърбин“ е необходимо присъствието на друг Исай, достатъчно авторитетен и известен сред монасите на българските манастири.“ (Калоянов 2012a)

¹¹ Вероятно синхронно с премахването на образите на Петър Коришки и Йоаникий Девички в ареала на Печката патриаршия след нейното възстановяване.

Пейо в София). Към този момент покойният доместик Исаия е бил вече обект на култово отношение в Осоговския манастир, поради което е включен в Славословието. Препис от този протограф е бил направен в Рилския манастир (вж. по-горе бележката на проф. Б. Цонев), след което е попаднал в ареала на Печката патриаршия, а по-късно някой от преписите се озовава в Ниш, където през бурната 1737 г. е бил преписан отново, вероятно за нуждите на съпротивителното брожение в района на Софийската митрополия (и подвластните ѝ епархии в Самоков, Дупница и Кюстендил), довело до мъченическата смърт на самоковския митрополит Симеон (обесен в София през 1737 г.). Трудно е да се каже дали преписът е успял да достигне до Белчин още през същата 1737 г., но чрез него споменът за „Велегласния Исаия“ се завърща в една от точките, където той е отседнал още приживе заедно с мощите на Светия Отец Иван по пътя им към Рилския манастир през 1469 г.¹²

БИБЛИОГРАФИЯ

- Атанасов 1980 — Атанасов, П. Яков Крайков. Книжовник. Издател. График. XVI в. С., 1980.
- Данчев 1989 — Данчев, Г. Послание до доместик Исай. // В: Димитър Кантакузин. Събрани съчинения. София, 1989.
- Иванов 1906 — Иванов, Й. Северна Македония. Исторически издирвания. С., 1906.
- Иванов 1917/1986 — Иванов, Й. Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност. Второ, допълнено издание. С., 1917 (Фотот. изд. 1986).
- Иванов 1925/1970 — Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925 (Фотот. изд. 1970).
- Иванов 1931/1970 — Иванов, Й. Български старини из Македония. Второ, допълнено издание. С. 1931 (Фотот. изд. 1970).
- Иречек 1898 — Иречек, К. Християнският елемент в топографическата номенклатура на българските земи. /Прев. Ст. Аргиров. // Периодическо списание, кн. 55–56, 1898 (Притурки: II. Географските имена в българското видение на пророк Исаия).
- Калоянов 2012а — Калоянов, А. „Планът Кантакузин“ в Слово за свършека на света през 1492 г. // Електронно списание LiterNet, 08.04.2012, № 4 (149) (<http://liternet.bg/publish/akaloianov/planyt-kantakuzin.htm>).

¹² За Белчин като точка по трасето на завръщането на мощите на общо-българския светец вж.: Малчев 2009: 48–63.

- Калоянов 2012б — Калоянов, А. Една неразпозната полемика в текстовете за Светия Отец, създадени през 70-те години на XV в. // Сборник, посветен на 80-годишнината на проф. Надежда Драгова (под печат).
- Кирич 1989 — Кирич, А. Ктиторският надпис от 1493 г. в Кремиковския манастир. // Старобългаристика/Paleobulgaria, год. XIII, 1989, № 2.
- Копыстенский 1878 — Копыстенский, З. Палинодия или книга обороны католической. // Памятники полемической мысли в Западной Руси. (Русская историческая библиотека. IV.). СПб., 1878, Кн. 1.
- Ламанский 1864 — Ламанский, Вл. И. О некоторых славянских рукописях в Белграде, Загребе и Вене, с филологическими и историческими примечаниями. 1864. (ИРАН. Записки. Т. VI. Прил. № 1).
- Малчев 2009 - Малчев, Р. Сакралност и менталност: процесията с мощите на св. Иван Рилски през 1469 г. — В: Годишник на Асоциация „Онгъл“. Т. VIII. „Владетелят и светецът, ч. 2“. С., 2009 (http://liternet.bg/publish23/r_malchev/sakralnost.htm).
- Милићевић 1876 — Милићевић, М. Кнежевина Србија. Београд, 1876.
- Моллов 1997 — Моллов, Т. Мит — епос — история. Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992—1092—1492). Велико Търново: ВТУ, 1997.
- Монеджикова 1946 — Монеджикова, А. София през вековете. С., 1946.
- Наумов 1993 — Наумов, Ал. Нови информации за балканското православие од почетокот на XVII век. // Спектар, год. 11, 1993, бр. 21—22.
- Стојановић 1901 — Стојановић, Љ. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске Краљевске академије. Београд, 1901.
- Стојановић 1890 — Стојановић, Љ. Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др. // Споменик СКА 3/1890.
- Трифунковић 1965 — Стара књижевност. /Прир. Дж. Трифунковић. Београд, 1965.
- Трифунковић 1982 — Трифунковић, Дж. Очевици о великој сеоби Срба, Крушевац 1982.
- Трифунович 1983 — Трифунович, Дж. Србска средновековна „слава“ на балкански и јужнославјански светци. // Старобългарска литература, кн. 14, 1983.
- Трифунович 2005 — Трифунковић Дж. „Слава“ са поменима јужнословенских и балканских светаца. // Старобългарска литература. Кн. 33/34 (Филологически изследвания в чест на К. Иванова за нејната 65—годишнина). София, 2005.
- Хаджиев 2000 — Хаджиев, К. Още веднџ за датировката на Кремиковскиот надпис. // Археологија, 2000, № 1—2.

- Цонев 2/1923 — Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. II. С., 1923.
- Шиваров 2004 — Шиваров, Н. За някои пророчески и апокалиптически есхатологични влияния в старобългарската литература. // Сборник в чест на проф. д-р Георги Данчев. В. Търново, 2004.
- Ястребов 1886 — Ястребов, И. С. Обычай и песни турецких Сербов (в Призрене, Ипек, Мораве и Дибре). Из путевых записок И. С. Ястребова. СПб., 1886.
- Ястребов 1889 — Ястребов, И. С. Обычай и песни турецких Сербов. Второе издание, дополненное их прозою. СПб., 1889.
- Яцимирский 1921 — Яцимирский, А. И. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности (Списки памятников). Вып. I. Апокрифы ветхозаветные. Петроград, 1921.